

Хэнтий аймгийн Засаг даргын тамгын газар
Аймгийн Байгаль орчны газар

Батширээт сумын ИТХ, ЗДТГ
“СиТиБи” ХХК

**“Арангатай” агнуурын бүс нутгийн
нарийвчилсан агнуур зохион
Байгуулалт**

Улаанбаатар
2013 он

Гарчиг

Товч танилцуулга	2
Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал	4
Зорилго, зорилтууд	6
Хугацаа	6
Оролцсон хүмүүс	6-7

Нэг. Бэлтгэл ажил .....

7-12

1.1. Арангатай-ийн төлөв байдал	7-10
1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ	10
1.3. Өмнөх агнуур зохион байгуулалтын ажлын танилцуулга	11
1.4. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдсан техник хэрэгслэлийн бэлтгэл	11
1.5. Газрын зураг бэлтгэл	11
1.6. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацаа	11
1.7. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх журам, заавар, аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлсэн байдал	12
1.8. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлага олгосон байдал	12
1.9. Агнуур зохион байгуулалт хийхэд оролцогсдод танилцуулах хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрэм, заавар, холбогдох хууль тогтоомжууд	12
1.10. Захиалагчтай тохиролцсон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудал	12

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн .....

12-14

2.1. Арга зүй	13-14
2.1.1. Ойн туруутны тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.	13
2.1.2. Ойн туруутны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх	13
2.1.3. Анализ хийх	13
2.1.4. Ойн туруутны хүйсийг тодорхойлох	13
2.2. Замлал	14

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа	14
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн	14-21
3.1. Популяцийн байдал	14
3.2. 3.1.1. Тархац нутаг	15
3.1.1. Тоо, толгой	15
3.1.2. Сүргийн бүтэц сүрэглэл, ...	16
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ	17
3.2.1. Нөхөн үржил	18
3.2.2. Агнуурын нөөц	18
3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ..	19
3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ	19
3.3.2. Агнуурын бүс нутгийн ойн туруутны популяцид нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд	19
3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах	20
3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент	21
Дөрөв. Бусад	
Агнуур зохион байгуулалтын зардал	21
Хэлэлцүүлэг	21
Дүгнэлт	21
Зөвлөмж	21
Ном зүй	22
Хавсралт	23

Хэнтий аймгийн “Арангатай” орон нутгийн хамгаалалттай
газрын нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Агнуур зохион байгуулалтад хамрагдсан зүйлүүд

- Бор гөрөөс

Бор гөрөөсний ангилал: Бор гөрөөс нь туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), бугынхан овог (*Cervidae*), гөрөөсний төрлийн (*Capreolus*) туруутан.

Тархац: ОХУ, Казакстан, Хятад, Монгол, Бүнд Найрамдах Солонгос улс, БНАСАУ-д тархсан.

Монгол оронд ойн бүсийн нийт нутгаар тархсан. Тухайлбал. Хангай, Хэнтий, Хөвсгөлийн уулс, Их хянганы уулс болон Монгол алтайн зүүн хойд хэсгээр тархсан.

Статус: Бор гөрөөс (*Capreolus pygargus* Pallas, 1771) нь Монгол улсад элбэг зүйл.

Бор гөрөөс нь Монголын хөхтний улаан дансанд “тархац нутаг уудам, популяцийн тоо хэмжээ буураагүй” гэж үнэлэгдэн, олон улсын болон бүс нутгийн хэмжээнд “анхааралд өртөхөөргүй” гэж тэмдэглэгдсэн байна.

9-р сарын 1-ээс 12-р сарын 1 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон ахуйн зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Бор гөрөөсний тархац нутгийн 13 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Ховордлын шалтгаан: Мах, эврийг нь авч ашиглахаас гадна эмчилгээний зорилгоор зөвшөөрөл, хяналтгүй, хууль бусаар их агнадаг нь ховордох шалтгаан болж байна.

Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал

Ан амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь илэрхий юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын дүнд үндэслэсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, “нутгийн иргэдэд түшиглэсэн” хэлбэрийн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлснээр тэдний орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх

боломжтой бөгөөд улмаар зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрдэнэ.

Дээрх зарчмын дагуу зэрлэг амьтны амьдрах орчныг хамгаалах зорилгоор хэд хэдэн орон нутгийн хамгаалалттай газрыг Дадал, Биндэр сумын нутагт байгуулсан байна.

2012 онд “Амьтны тухай” хууль батлагдаж агнуур зохион байгуулалтын тайлан дүгнэлтийг үндэслэн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэхээр болов. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг хуулийн өөрчлөгдсөн заалтууд, шинэ нөхцөлд зохицуулан шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын тогтоолоор баталсан байна.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Арангатай” АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийх, менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг Хэнтий аймгийн засаг даргын тамгын газрын захиалгаар “СиТиБи” ХХК 2013 онд гүйцэтгэлээ.

Зорилго, зорилтууд

Хэнтий аймгийн Дадал сумын нутаг “Арангатай” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан БОНХЯ-аар хэлэлцүүлэн батлуулах нь үндсэн зорилго юм.

Зорилтууд:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Арангатай орчимд бор гөрөөсний нөөцийг тогтоох
2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох
5. Арангатай АБН-ыг хариуцан хамгаалж буй ТББ-ын төлөөллүүдтэй уулзаж зөвлөлдөх

Б. Боловсруулалтын явцад

6. “Арангатай” агнуурын бүс нутагт хийсэн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын тайлан

7. Менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан захиалагчид өгөх.

Хугацаа

Бэлтгэл ажил 2013 оны 8-р сарын 15-аас 20.

Хээрийн хайгуулын хугацаа 2013 оны 08-р сарын 20 –наас 9-р сарын 25.

Боловсруулалтын хугацаа -2013 оны 9-р сарын 26-ноос 10-р сарын 31

Хээрийн судалгаанд оролцогсод:

1. С.Амгаланбаатар -агнуур зохион байгуулалтыгн мэргэжлийн “СиТиБи” ХХК-ны агнуур зүйч
2. Б.Отгонбаяр - мөн ХХК-д агнуур зүйч
3. Д.Мөнхбаатар - мөн ХХК-д агнуур зүйч
4. Отгонбаяр - “Арангатай” ТББ-ын ахлагч
5. Д.Чулуунбаатар - жолооч

Нэг. Бэлтгэл ажил

1.1. “Арангатай” АБН-ын газрын төлөв байдал

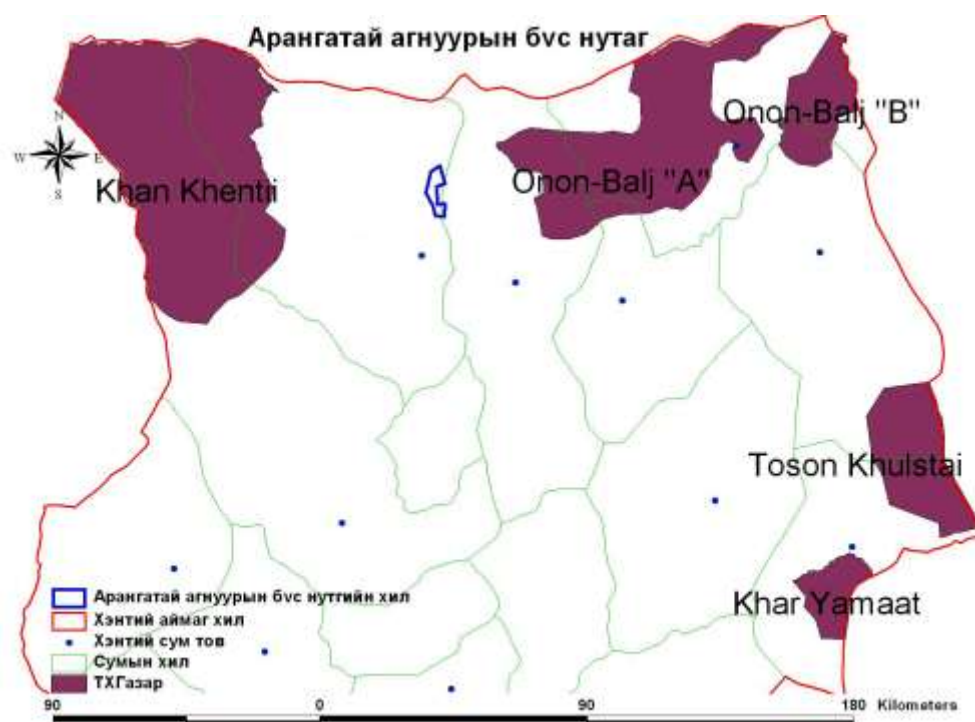
“Арангатай” нь Хэнтий аймгийн Батширээт сумын нутагт орших ба Амьтны газар зүйн мужлалаар Умардын дэд их муж, Тайгын муж, Дорнод сибирийн дэд мужийн Хэнтийн тойрогт хамрагддаг.

1-р газрын зураг 1. “Арангатай” АБН ба амьтны аймгийн газар зүйн мужлал

Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Арангатай” агнуурын бүс нутаг нь Хэнтий аймгийн Батширээт сумын нутагт оршдог.

Тухайн нутгийн ой, ус намаг бүхий уулс нь уулын нуга, ойт хээрийн ландшафт зонхилсон байх онцлогтой. Ойт нутгийн ландшафтын гол онцлог нь чийгшэл их байдаг.

2-р газрын зураг. Арангатай АБН-ын байршил

3-р газрын зураг. “Арангатай” агнуурын бвс нутаг

Батширээт сумын нутагт гахай, бор гөрөөс, загас, агнуурын бүс нутгууд байгуулагдах санал гарсан ба “Арангатай” агнуурын бүс нутагт голлон бор гөрөөс агнахаар төлөвлөсөн байна. Учир нь бор гөрөөс нь ахуйн зориулалтаар голлон агнагддаг.

1-р хүснэгт. “Арангатай” агнуурын бүс нутгийн хилийн цэс

№	Тоот өндөрлөг	Lat	Long	Талбай
1	1626.8	48.82070	110.25480	59.4 км ²
2	1302.5	48.85130	110.24460	
3	1321.0	48.89040	110.21220	
4	1547.0	48.95470	110.23680	
5	1631.9	48.97270	110.27800	
6	1737.0	48.91800	110.30000	
7	Төөрдөгийн шилийн ар	48.91010	110.26350	
8	Төөрдөгийн шилийн ар	48.85650	110.26460	
9	Төөрдөгийн шилийн ар	48.85660	110.30080	
10	1672.7	48.81900	110.29720	

Уур амьсгал

Уур амьсгалын хувьд эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Жилд орох хур тунадасны хэмжээ харьцангуй их 350-450 мм. Хур тунадасны дийлэнх нь зуны улиралд унадаг байхад тогтвортой цасан бүрхүүл XI сард тогтох ба V сарын сүүлээр ханзарч эхэлдэг байна. Агаарын харьцангуй чийгшил ихтэй. Уур амьсгал чийглэг, ус зүйн сүлжээ нилээд нягт гол горхи олон байх онцлогтой.

Хөрс, ургамалжилт

Хөрсөн бүрхэвч нь уулын хүрэн хөрснөөс ихэвчлэн бүрдэх боловч хар хүрэн, ойн саарал хөрс нилээд тархсан, уулын хар шороон ба хар хүрэн хөрстэй. Голуудын эхэн хэсгээр уулын ширэнгэт нугын хөрс тархах ба улалж, бушилж, хаг, хөвд ургана. Ургамлан нөмрөгт улалж - бушилж - улалж - үетэнт алаг өвс - дэгнүүлт үетэнт өндөр уулын хэв шинж зонхилно.

Нурууны зүүн хэсгийн ян сарьдаг бүхий газарт хаг, хөвд голлох ба хааяа өлөн өвс тааралдана. Ихэнх хэсэгт далан товч, тагийн гол гэсэр, түмэн навчит

хувиланги, шарилж, навчит хувиланги, хэвтээ дэгд зэрэг ургамлаас бүрдэх алаг өвс - дэгнүүлт - үетэнт, дэгнүүлт - үетэн - алаг өвс бүхий бүлгэмдэл голлодог байна.

1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ

Ховор, ховордсон ургамал, амьтныг хамгаалах зорилгоор Батширээт сумын ИТХ-ын тэргүүлэгчдийн 2003.02.12-ны өдрийн 03 тоот тогтоолоор “Арангатай” орчмын Хайрхан, Шазруу, Хадъяа, Àìāāèàìò çýõýā āīēóóäüí ýõ, ñāā āāçðóóäüā орон нутгийн хамгаалалтын газрын ангиллаар хамгаалалтанд авсан байна.

Ашигт малтмалын хэрэг эрхлэх газарт бүртгүүлсэн, тус ОНХГ-ын нөөц ᠔᠗᠕᠗᠑᠓ ᠙᠒᠐᠑᠒᠐ га юм.

“Арангатайн” АБН-ын хамгаалалтын менежментийг “Арангатай, Амирлангуй, ” ТББ-д Хэнтий аймгийн Дадал сумын ИТХ-ын 2012 оны 9 сарын 3-ны өдрийн 1 тоот тогтоолоор 3 жилийн хугацаатайгаар гэрээгээр хэрэгжүүлэхийг зөвшөөрсөн.

“Арангатай” АБН нь зүүн талаараа Биндэр сумтай мөн “.....” алтны уурхайтай, баруун талаараа нь онон гол оршно.

Энэ АБН-ын орчимд ан амьтан агнуулсан мэдээ байхгүй.

1.3. Өмнөх агнуур зохион байгуулалтын ажлын танилцуулга

“Арангатай”-ын АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийгдэж байгаагүй.

1.4. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв. Үүнд

- Дуран
- Спарингоскоп
- Зургийн аппарат
- GPS
- Бүртгэлийн хуудас
- ArcView 3.2 программ бүхий laptop
- Радио станц
- Rangefinder (зай тодорхойлогч)
- Компас

1.5. Газрын зураг бэлтгэл:

1:100000 болон 1:500000-ын масштабтай байр зүйн зураг бэлтгэсэн.

1.6. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг
тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу 8-р сарын 20-оос 9-р сарын 25-нд
ажилласан.

**1.7. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад
баримт бичгүүдийг** бүрдүүлж хайгуулд оролцогчдод танилцуулав.
Тухайлбал “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн батлагдсан
“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”
зэргийг танилцуулж хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв.
Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу
унагах, халтирч унах, мориноос унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул
анхааруулав.

**1.8. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх,
тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж,
техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг**
оролцогчдод сургаж эзэмшүүлсэн. Тухайлбал, тодорхой зайг
баримжаалан болон “Rangefinder” ашиглан тодорхойлох, GPS, компас
хэрэглэх, газрын зураг ашиглах, бүртгэл маягтуудыг бөглөх зэрэг
дадлага эзэмшүүлэв.

**1.9. Захиалагчтай тохиролцон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл,
бусад асуудлыг** гэрээндээ тусгав.

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн

2.1. Арга зүй:

1. Бор гөрөөсний нөөцийг “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал” ашиглан
тогтоов. Маршрутын болон талбайн буюу “block” аргыг хослуулан
хэрэглэв. Хайгуулын замлалыг урьдчилан тогтоов. Бид зөвхөн АБН-т
судалгаа хийх бөгөөд энэ нь харьцангуй том бус талбай тул сорилын
талбайг санамсаргүй сонголтоор бус байршил нутгийн 80-аас доошгүй
хувийг хамруулах зорилго тавьсан. Энэ нь “Агнуур зохион байгуулалтын
мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нийцэж байгаа юм. Газар
зүйн мэдээллийн системийн ArcView программ, түүний өргөтгөлүүдийг
ашиглан зураглал үйлдэв.

2. Бор гөрөөсний сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, төл (янзага) гэж ангилав.
3. Нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж эмд оногдох 1 настай бодгалийн харьцаагаар тогтоов.
4. Агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи, хүйсний харьцаа, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
5. Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа талуудын гаргасан саналыг харгалзав.

Захиалагчаас тавьж буй дараах шаардлагыг баримталсан:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын заалтуудыг мөрдөв.

Орон нутгийн ан агнуур хариуцсан ажилтнууд, нөхөрлөлийн гишүүд, үр дүнг хэрэглэгчдийн төлөөлөгчдийг аль болох өргөн оролцуулж мэдээлэл өгөх, авах, сургахыг чухалчлав.

2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.

Бор гөрөөсний тархац, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2 программ, түүний Spatial Analyst, Home range зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэсэн 2 аргаар тогтоов.

2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Ойн туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. Анализ хийх

Статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг тул боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан.

2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох

Нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн хэмжээ, эвэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

“Арангатай” агнуурын бүс нутаг нь 59.4 км^2 талбайтай. Нийтдээ 17.25 км урттай, дунджаар 3 км-ийн өргөн зурваст (хоёр талдаа дунджаар 1.5 км) ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ ойролцоогоор 51.75 км^2 талбай болж байна.

Арангатай агнуурын бүс нутаг нь 59.4 км^2 . Дээж талбай нь агнуурын бүс нутгийн 87,1% болж байна. Өөрөөр хэлбэл “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийхэд агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь дээж талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл биелэгдсэн байна.

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуул хийхдээ бор гөрөөсний нөөцийг тогтооход тохиромжтой хугацааг харгалзав.

Гурав. Боловсруулалтын үр дүн

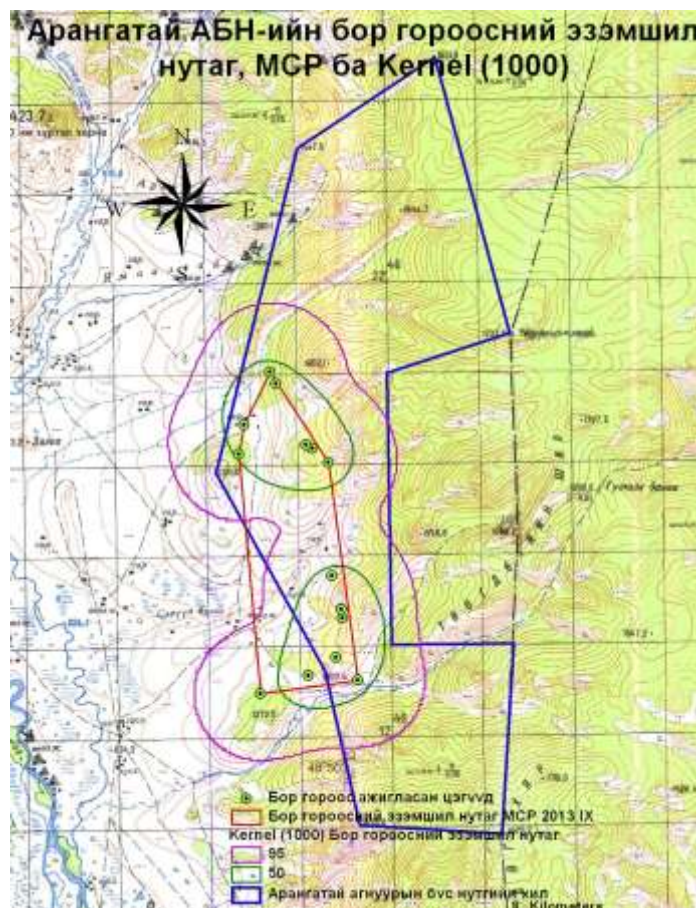
3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

Бор гөрөөсний эзэмшил нутаг MCP буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход 12.4 км^2 талбайтай байв.

Бор гөрөөсний эзэмшил нутгийг Kernel аргаар тогтоосон эзэмшил нутаг нь 95%-д 38.01 км^2 (50%-д 11.5 км^2) байна (4-р газрын зураг).

4-р газрын зураг. “Арангатай” АБН-ийн бор гөрөөсний эзэмшил нутаг (MCP ба kernel)

3.1.2. Тоо, толгой

Бор гөрөөс

Бид “Арангатай” АБН-т 59,4 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь АБН-ийн нийт талбайн 87,1 % болж байгаа юм. Нийтдээ 14 талбайд ажиглалт хийсний 12 талбайд бор гөрөөс тэмдэглэсэн. Дээж талбайдаа 13 бодгаль үзэж тэмдэглэсэн. Эндээс тооцоолж үзэхэд АБН-т 114-186 орчим бор гөрөөстэй байж болохоор үнэлэгдэж байна. Бид бор гөрөөсийг усанд бууж байхад нь болон энгэрийн багахан талбайд бэлчиж байхад нь мөн модон дотор хэвтэж байхад нь үзэж тэмдэглэсэн. Бидний бор гөрөөс ажигласан биотоп (энгэр, голын хөндий, ойн цоорхой) нь нийт АБН-ын 20 орчим хувь болж байна. Иймээс анхны үнэлгээ нь нөөцийн бүрэн илэрхийлж чадаж байна. Бидний судалгаа хийсэн газарт ойгоор бүрхэгдсэн талбай нь ойролцоогоор 80 орчим хувь байна.

3.1.3. Сүргийн бүтэц

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ бор гөрөөсний 12 сүргийн 13 бодгаль тэмдэглэв. Сүргийн бүтэц нь гур:зүр:1 настай:янзага гэсэн дарааллаар **31:46:15:8** хувьтай байлаа (1-р диаграмм).

1-р диаграмм. “Арангатай” АБН-ийн бор гөрөөсний сүргийн бүтэц

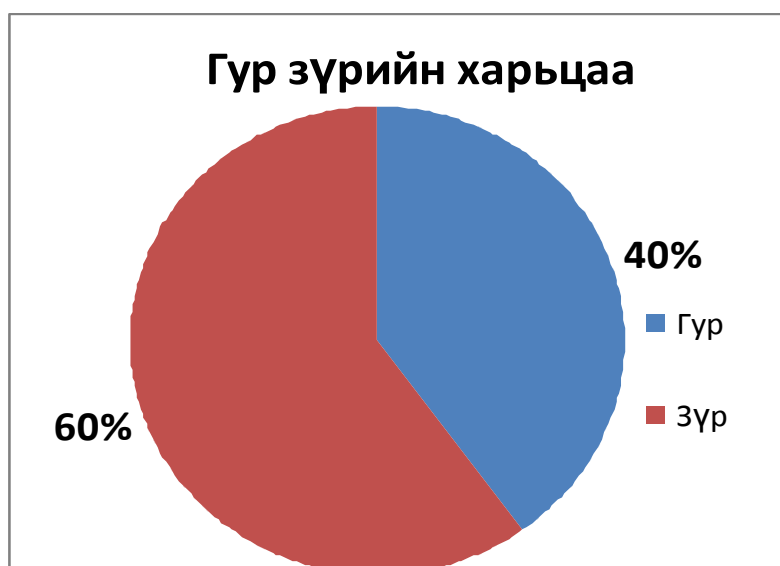
100 эхэд оногдох янзага нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 6 зүр, 1 борлон, 2 янзага тэмдэглэсэн нь эх янзаганы харьцаа 100:33,3, **нөхөн төлжилт нь 66,6%**-тай байгааг илэрхийлж байна (2-р диаграмм). Энэ нь бор гөрөөсний популяцийн нөхөн үржилтэд хөндлөнгийн нөлөө бага боловч байсаар байгааг харуулж байна.

2-р диаграмм. Зүр, янзаганы харьцаа

Гур, зүрийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд гур, зүрийн харьцаа 1:1,5 байгаа нь улсын дундаж үзүүлэлттэй адил байна (3-р диаграмм).

3-р диаграмм. Гур, зүрийн харьцаа

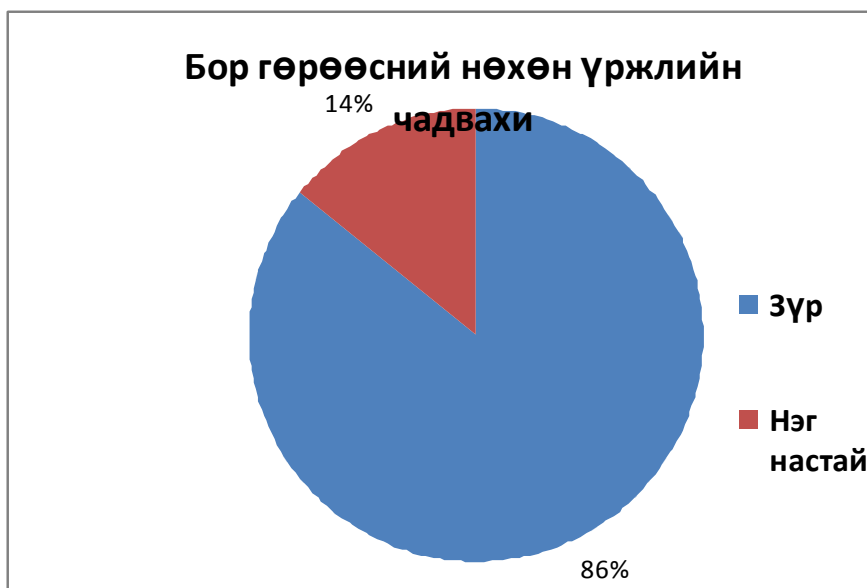

3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. “Арангатай” орчимд бид бор гөрөөсний нэг 1 настай бодгаль тэмдэглэсэн. Эндээс харахад бор гөрөөсний популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 66,6%-тай байна** (4-р диаграмм).

4-р диаграмм. Бор гөрөөсний нөхөн үржлийн чадавхи

3.2.2. Агнуурын нөөц

"Ааһоодуи 1⁰⁰0" а́уæ ааһоодуи àìüòìü áèïëîäëéí 1⁰⁰0⁰⁰н òýàëéí °ñ°èð, ¿ðæèèðèèá àëääååóðèàðã¿æ àâîäð, ààðèð áíëîîæòìé õîî, ðýìæýú болохыг “Амьтны аймгийн тухай” (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Сүргийн бүтцэд бие гүйцсэн бодгаль 77 % болж байна. Нийт нөөц нь 162 орчим гэж үнэлэгдсэн тул бие гүйцсэн бор гөрөөс 120-125 орчим байна. Ахуйн зорилгоор агнуулахад гурын эврийн хэмжээ зэрэг аль нэг онцгой үзүүлэлтийг илүү анхаарах шаардлагагүй байдаг. Иймд бие гүйцсэн бодгалиудаас агнуулахаар тооцох нь зүйтэй. Энэ АБН-т бор гөрөөсний нөхөн үржлийн чадавхи нь 66,6%. Популяцийн бие гүйцсэн бодгалиудыг ийм хувь хэмжээгээр агнуулбал популяц өсөхгүй. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр бие гүйцсэн 5-7 бор гөрөөсийг хүйс харгалзахгүй агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Энэ нь хууль бус агнуур зэрэг хүний сөрөг нөлөөллийг бүрэн зогсоосон үед хэрэгжих боломжтой. Харин хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц

тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд ялангуяа хаврын улиралд хяналтыг сайн хийх шаардлагатай.

Харин агнуулахдаа “Орон нутгийнханд түшиглэсэн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө”, “Бизнесийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Арангатай” АБН-г орчимын баруун талаар цөөнгүй малчин өрхүүд жилийн дөрвөн улирал байршдаг. Бид тус АБН-ийн орчимд буй өрхүүдийг бүртгэн авч зураглав.

Энд нийтдээ 7 өвөлжөө бүртгэгдсэн бөгөөд 1,3 мянга орчим мал бэлчдэг байна (6-р газрын зураг).

7-р газрын зураг. Малчдын байршил

Эндээс харахад зэрлэг амьтны бэлчээрт нөлөө үзүүлэхүйц олон мал байхгүй, бэлчээрийн давхцал багатай нь харагдаж байна. Гэхдээ малчин өрхүүдийн нохой нь ан амьтдыг дайжуулахад бэлчээрийн давхцалаас илүү нөлөө үзүүлдэг.

“Арангатай” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгааг мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Бор гөрөөсөнд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн ойн туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй.

3.3.2. Агнуурын бүс нутагт нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. “Арангатай” орчмын нутагт багагүй ан хийдэг байна. Хэдийгээр нутгийн хүмүүс олон тоогоор агнадаггүй байж болох боловч тус бүс нутагт буугаар буудах, машин техникээр үргээх, гэрэлтүүлэх, хавар цусыг нь уух зорилгоор нас хүйс эр эмийг ялгалгүй

агнадаг, мөн алтны уурхай хүнд техник дуу чимээ зэргээс дайжуулах нөлөө үзүүлдэг байна.

Аман мэдээнээс харахад бор гөрөөсийг хууль бусаар багагүй агнадаг бөгөөд энэ нь өсөлтийг сааруулах, нөөцийг цөөрүүлэх гол шалтгаан болно. Жишээ нь нутгийн иргэдийн яриснаар тус алтны уурхайн хүнсэнд өдөрт 7-8 бор гөрөөс гэрэлтүүлж агнадаг байсан мэдээг бидэнд өгч байлаа.

“Арангатай” АБН-ын нутгийн гүндээ айл өрх байхгүй онцлогтой, баруун болон урд, баруун хойд захаараа айл өрхтэй байх ба тус агнуурын бүс нутгийг хамгаалагч нөхөрлөлийн гишүүд энэ орчимд байршдаг байна. Иймд тусгайлан нутаг зааж хариуцуулалгүйгээр хамтдаа буюу ээлжээр эргүүл шалгалт хийх зэргээр хамгаалах нь илүү зохимжтой. Мөн тус газарыг хамгаалж буй нөхөрлөлүүд түүний гишүүд, нутгийн иргэд нь зөвхөн ойн болон байгаль орчны чиглэлээр үйл ажилагаа явуулдаг учираас ан агнуурын тухай хууль тогтоомж, амьтны экологи эдийн засгийн үнэлгээ зэрэгийн талаар мэдээлэл дутмаг.

Б. Абиотик хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага боловч цас их орох түймэр зэргээс болж хорогдоход нөлөө үзүүлдэг байна.

3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах

“Арангатай” АБН-ын гол зорилго нь ойн агнуурын амьтдын нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглах явдал юм.

Агнуурын бүс нутаг төдийгүй үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэр нь агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд ангаас орох мөнгийг хяналттайгаар зөвхөн агнуурын бүс нутгийн менежментийн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй байдаг. Зуучлагч аж ахуйн нэгжүүдтэй гэрээндээ орлогын үүсвэрийн талаар тодорхой оруулж хуримтлал үүсгэх боломжтой. Орон нутгийн агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй бүтэц нь (нөхөрлөл, холбоо) анчидтай зуучлагчаар дамжуулалгүй өөрсдөө гэрээ байгуулан үйлчилгээгээ бүрэн хариуцан явуулах нь орлогын тогтвортой, өсөн нэмэгдэх үүсвэртэй болох гол арга байж болно. Үүний тулд агнах зөвшөөрлийг өөрсдийн мэдэлд авах, ангийн маркетингийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хэрэгжүүлэх чадвартай боловсон хүчин

бэлтгэх, харилцаа тогтоох болон бусад мэдлэг, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай болох бөгөөд энэ нь ихээхэн цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг.

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Арангатай” агнуурын бүс нутгийг хэд хэдэн нөхөрлөлүүдийн хариуцсан газарт хамаардаг. Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Энэ нь хууль бус үйлдлээс сэргийлнэ. Орон нутгийнханд түшиглэсэн агнуурын менежмент хариуцлагатай хэрэгжих нь тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент

(“Арангатай” агнуурын бүс нутгийн агнуурын менежментийг төлөвлөгөөг хавсаргав)

Дөрөв. Бусад

4.1. Агнуур зохион байгуулалтын зардал

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг Хэнтий аймгийн засаг даргын тамгын газар захиалж, санхүүжүүлэв.

Дүгнэлт

1. “Арангатай” АБН-т цөөн тоогоор 5-7 хүртэл тооны бор гөрөөсийг агнуулах боломжтой.
2. Хамгаалалтын шинэ бүтцийг оролцогчдын санал, сайн дурын үндсэн дээр ойрын үед бий болгон баталгаажуулах шаардлагатай.

Зөвлөмж

“Арангатай” агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах чиглэлийг төлөөлөл болгон сонгох нь зүйтэй, үүнд:

1. Бор гөрөөс

2. ТББ-ын удирдлагын болон хамгаалалтын бүтцийг одоогийн нөхцөлд зохицуулан шинэчилж өөрчлөх.
3. Тус АБН-г орон нутгийн хамгаалалтад авах шаардлагатай
4. Хамгаалалтын менежментэд шаардлагатай орлогыг зөвхөн ангаас бүрдүүлэх боломжгүй тул мод, ойн дагалт баялагууд зэрэг байгалийн нөөцийн бусад баялгийг ашиглах боломжийг судлан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.
5. Тус АБН-г хариуцаж буй нөхөрлөлүүдийн гишүүдэд ан агнуурын тухай хууль тогтоомжыг эзэмшүүлэх

Íом зүй

1. Àìãàëàíáààðàð Ñ.,2011. “Монгол дахь аãíóóð çîðëîí ààéãóóëàëðóí хөгжил”, Монгол орны агнуурын амьтдын судалгаа, хамгаалал, ашиглалтын зарим асуудал, онол практикийн бага хурлын эмхтгэл, хууд. 109-114.
2. Àìãàëàíáààðàð Ñ. нар, 1991. “Хэнтий аймгийн агнуурын амьтдын нөөц, агнуурын эдэлбэр нутаг”, бичмэл тайлан
3. “Амьтны аймгийн тухай” хууль (2012)
4. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” Засгийн газрын тогтоолын хавсралт, 2011 он.
5. Äóëàìöýðýí Ñ., 1970. Ìíãîë îðíû ãíóóðûí àìûòäûí ñîö, ãíóóðûí ãäëëáýð íóòàã, áè÷ìýë òýëý. ÓÁ.
6. Äóëàìöýðýí Ñ., Äýýýðîíëéé àíãëëàë çóã, àíãëëààðóí ìíãîë íýð òíó,í (ëàðë-ìíãîë-àíãëë-íðí). Óëíóí íýð òíó,íí ãíëõíóí íýãýý. Óëàíáààðàð òò. 0.72

“Арангатай” АБН-ийн нарийвчилсан агнуур зохион

байгуулалтын тайлан бичсэн: Б.Отгонбаяр